KORRUPSIYA — TARAQQIYOT KUSHANDASI

Mirzayev G'aybulla
Buxoro viloyat sudi sudyasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22129530

Annotatsiya. Maqolada korrupsiya hodisasining mohiyati, uning kelib chiqish sabablari hamda davlat va jamiyat taraqqiyotiga to‘sqinlik qiluvchi ta'siri tahlil qilinadi. Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning nazariy qarashlariga tayangan holda, korrupsiyaning iqtisodiy o‘sish sur'atlari, investitsiya muhiti, davlat xarajatlari samaradorligi va aholi ishonchi bilan bog‘liq jihatlari yoritiladi. Shuningdek, xalqaro reyting ko‘rsatkichlari asosida O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan korrupsiyaga qarshi kurash siyosatining natijalari baholanadi va tizimli takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: korrupsiya, taraqqiyot, davlat boshqaruvi, shaffoflik, hisobdorlik, iqtisodiy o‘sish, korrupsiyani idrok etish indeksi, institutsional sifat.

Kirish

Insoniyat tarixining deyarli barcha davrlarida hokimiyat vakolatlarini shaxsiy manfaat yo‘lida suiiste'mol qilish holatlari uchrab kelgan. Biroq bugungi globallashuv sharoitida bu hodisa alohida xususiyat kasb etdi: u endi yakka shaxsning axloqiy nuqsoni emas, balki davlat institutlarining ish qobiliyatini ichdan yemiruvchi tizimli xastalik sifatida namoyon bo‘lmoqda. Aynan shu jihat korrupsiyani taraqqiyotning eng xatarli kushandasi deb atashga asos beradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, iqtisodiy resurslari cheklangan mamlakatlarda har bir noqonuniy o‘zlashtirilgan mablag‘ ta'lim, sog‘liqni saqlash yoki infratuzilma sohasidan olib qo‘yilgan imkoniyat hisoblanadi. Boshqacha aytganda, korrupsiyaning haqiqiy bahosi undirilgan pora miqdori bilan emas, balki amalga oshmay qolgan ijtimoiy loyihalar soni bilan o‘lchanadi. Shu bois tadqiqotning maqsadi — korrupsiyaning taraqqiyotga to‘sqinlik qilish mexanizmlarini nazariy va empirik jihatdan asoslash hamda uni cheklashning institutsional yo‘llarini aniqlashdan iborat.

1. Korrupsiya hodisasining nazariy talqinlari

Ilmiy adabiyotda korrupsiya tushunchasiga berilgan ta'riflar rang-barang bo‘lib, ularning umumiy o‘zagi hokimiyatdan shaxsiy naf ko‘rish maqsadida foydalanish g‘oyasiga borib taqaladi. Amerikalik iqtisodchi S. Rouz-Akkerman 1978-yilda nashr etilgan tadqiqotida korrupsiyani siyosiy bozorning o‘ziga xos shakli sifatida izohlab, unda mansab vakolati tovarga, pora esa narxga aylanishini ko‘rsatib bergan.[1]

Korrupsiyaning tizimli sabablarini eng ixcham ifodalagan yondashuv R. Klitgaard nomi bilan bog‘liq. U 1988-yilda taklif qilgan formulaga muvofiq, korrupsiya darajasi monopol vakolat va cheklanmagan ixtiyoriylikning yig‘indisidan hisobdorlik darajasini ayirish natijasida yuzaga keladi. Bundan kelib chiqadigan xulosa amaliy jihatdan muhim: mansabdorning qarorlari nazoratsiz va shaffofsiz bo‘lgan har bir nuqtada korrupsiya uchun qulay muhit shakllanadi.[2]

Siyosatshunoslik nuqtai nazaridan S. Xantington yana 1968-yilda modernizatsiya jarayonining o‘zi korrupsiya uchun qulay sharoit yaratishi mumkinligini, chunki yangi iqtisodiy imkoniyatlar paydo bo‘lgani holda ularni tartibga soluvchi huquqiy institutlar hali

[1] Rose-Ackerman S. Corruption: A Study in Political Economy. — New York: Academic Press, 1978. — P. 6–9.
[2] Klitgaard R. Controlling Corruption. — Berkeley: University of California Press, 1988. — P. 75.

yetilmaganini ta'kidlagan edi. Bu qarash o‘tish davri iqtisodiyotiga ega mamlakatlar tajribasi misolida keyingi o‘n yilliklarda ko‘p marta tasdiqlandi.[3]

Institutsional maktab vakillari D. Kaufmann va uning hamkasblari 1999-yildan boshlab dunyo mamlakatlari uchun boshqaruv sifati indikatorlarini hisoblab, korrupsiyani nazorat qilish darajasi bilan aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan daromad o‘rtasida barqaror bog‘liqlik mavjudligini empirik tarzda asoslab berdilar.[4]

2. Korrupsiyaning iqtisodiy taraqqiyotga ta'siri

Korrupsiyaning iqtisodiy zarari bir necha kanal orqali tarqaladi. Birinchi kanal — investitsiya faolligining pasayishi. P. Mauro 1995-yilda 68 mamlakat ma'lumotlari asosida o‘tkazgan ekonometrik tahlilda korrupsiya darajasining oshishi investitsiyalar hajmining qisqarishiga, bu esa o‘z navbatida yalpi ichki mahsulot o‘sish sur'atining sekinlashuviga olib kelishini aniqladi.[5]

Ikkinchi kanal davlat xarajatlarining tarkibiy buzilishi bilan bog‘liq. V. Tanzi va H. Davoodi 1997-yilda korrupsiya kuchli bo‘lgan davlatlarda kapital qurilish loyihalariga ajratiladigan mablag‘lar ulushi ortishini, biroq qurilgan obyektlarning sifati va ekspluatatsiya muddati keskin pasayishini isbotlab berdilar. Buning izohi oddiy: yirik infratuzilma shartnomalari nazoratdan yashirish oson bo‘lgan renta manbai hisoblanadi, ta'lim yoki sog‘liqni saqlashning joriy xarajatlari esa bunday imkoniyat bermaydi.[6]

Uchinchi kanal — ishonch kapitalining yemirilishi. Fuqaro davlat xizmatini haqli talab emas, balki sotib olinadigan imtiyoz deb qabul qilgan sharoitda soliq to‘lash intizomi susayadi, tadbirkorlik rasmiy sektordan yashirin iqtisodiyotga siljiydi. Natijada byudjet daromadlari qisqaradi va davlatning ijtimoiy majburiyatlarni bajarish qobiliyati yanada zaiflashadi — bu esa yopiq salbiy aylanani hosil qiladi.

1-jadval. Korrupsiya va taraqqiyot munosabatini o‘rgangan asosiy tadqiqotlar

Muallif	Yil	Tadqiqot obyekti	Asosiy xulosa
S. Rouz-Akkerman	1978	Siyosiy iqtisod nazariyasi	Korrupsiya vakolatning bozor tovariga aylanishi natijasidir
S. Xantington	1968	Modernizatsiya jarayoni	Institutlar yetilmagan davrda korrupsiya xavfi ortadi
R. Klitgaard	1988	Boshqaruv modeli	Monopoliya va ixtiyoriylik hisobdorlikdan ustun bo‘lsa, korrupsiya kuchayadi
P. Mauro	1995	68 mamlakat statistikasi	Korrupsiya investitsiya va YIM o‘sishini pasaytiradi
V. Tanzi, H. Davoodi	1997	Davlat kapital xarajatlari	Korrupsiya xarajat tarkibini buzadi, obyekt sifatini pasaytiradi
D. Kaufmann va b.	1999	Boshqaruv indikatorlari	Korrupsiya nazorati darajasi daromad darajasi bilan bog‘liq

Manba: ilmiy adabiyotlar tahlili asosida muallif tomonidan tuzilgan.

3. O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurash: natijalar va muammolar

[3] Huntington S. Political Order in Changing Societies. — New Haven: Yale University Press, 1968. — P. 59–71.

[4] Kaufmann D., Kraay A., Zoido-Lobatón P. Governance Matters. World Bank Policy Research Working Paper No. 2196. — Washington, 1999. — P. 15.

[5] Mauro P. Corruption and Growth // The Quarterly Journal of Economics. — 1995. — Vol. 110, No. 3. — P. 681–712.

[6] Tanzi V., Davoodi H. Corruption, Public Investment, and Growth. IMF Working Paper WP/97/139. — Washington, 1997. — P. 12–18.

O‘zbekistonda 2017-yildan boshlangan islohotlar doirasida korrupsiyaga qarshi kurashning huquqiy va institutsional asoslari sezilarli darajada yangilandi. 2017-yilda «Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida»gi Qonun qabul qilindi, 2020-yilda esa Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi tashkil etilib, sohada yakka mas'ul organ shakllantirildi. Davlat xaridlarini elektron platformalarga o‘tkazish, ochiq byudjet tashabbusi va davlat xizmatlarini raqamlashtirish mansabdor shaxs bilan fuqaro o‘rtasidagi bevosita muloqot nuqtalarini kamaytirish orqali korrupsiya imkoniyatini toraytirdi.[7]

Bu chora-tadbirlarning natijasi xalqaro baholarda ham o‘z aksini topdi. Transparency International tashkilotining korrupsiyani idrok etish indeksida O‘zbekiston ko‘rsatkichi 2021-yildagi 28 balldan 2023-yilda 33 ballga ko‘tarilib, kuzatuvlar tarixidagi eng yuqori natijaga erishdi. Biroq keyingi ikki yilda ko‘rsatkich 2024-yilda 32 ballga, 2025-yilda esa 31 ballga tushdi va reyting o‘rni 124-pozitsiyaga siljidi. Bu dinamika muhim xulosaga olib keladi: huquqiy hujjat qabul qilish va yangi organ tuzish o‘z-o‘zidan barqaror natija bermaydi, agar ular kundalik amaliyotda haqiqiy hisobdorlik va jazoning muqarrarligi bilan mustahkamlanmasa.[8]

2-jadval. O‘zbekistonning korrupsiyani idrok etish indeksidagi o‘rni (2021–2025-yillar)

Yil	Ball (100 ballik shkala)	Reyting o‘rni	Oldingi yilga nisbatan o‘zgarish
2021	28	140 / 180	—
2022	31	126 / 180	+3 ball
2023	33	121 / 180	+2 ball
2024	32	121 / 180	−1 ball
2025	31	124 / 182	−1 ball

Manba: Transparency International ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Amaldagi muammolar orasida quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin: mahalliy hokimlik darajasidagi qarorlarning shaffofligi hamon yetarli emas; yer ajratish, qurilishga ruxsat berish va davlat mulkini xususiylashtirish jarayonlari nazorat qilish qiyin bo‘lgan ixtiyoriy vakolatlar bilan bog‘liq; xabar beruvchi shaxslarni himoya qilish mexanizmi amalda kuchsiz ishlaydi. Bu holatlar Klitgaard formulasidagi «hisobdorlik» qismining hali to‘liq shakllanmaganini ko‘rsatadi.

Xulosa va takliflar

O‘tkazilgan tahlil korrupsiyaning taraqqiyotga to‘sqinlik qilishi tasodifiy hodisa emas, balki qonuniy oqibat ekanini ko‘rsatadi: hokimiyat vakolati nazoratdan chiqqan joyda resurslar jamiyat manfaatidan shaxsiy manfaat tomon yo‘naltiriladi. Nazariy qarashlar va empirik tadqiqotlar bir xulosaga olib keladi — korrupsiyani yo‘q qilishning yakka vositasi yo‘q, uni faqat institutlarning o‘zaro nazorati orqali cheklash mumkin.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi. Birinchidan, mansabdor shaxsning ixtiyoriy qarorlar doirasini normativ jihatdan qisqartirish, ya'ni ruxsat berish tartiblarini aniq va o‘lchovli mezonlar bilan bog‘lash lozim. Ikkinchidan, davlat xaridlari va yer resurslari bilan bog‘liq barcha ma'lumotlar real vaqt rejimida ochiq shaklda e'lon qilinishi, ochiq ma'lumotlar esa mustaqil ekspertlar va jurnalistlar uchun tahlil qilishga qulay formatda taqdim etilishi kerak. Uchinchidan, korrupsiya haqida xabar beruvchi shaxslarni huquqiy va iqtisodiy jihatdan himoya qiladigan real mexanizm joriy etilishi zarur. To‘rtinchidan, oliy

[7] O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 3-yanvardagi O‘RQ-419-son «Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida»gi Qonuni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.

[8] Transparency International. Corruption Perceptions Index 2025. — Berlin, 2026. www.transparency.org/en/cpi/2025 (murojaat sanasi: 2026-yil 23-avgust).

ta'lim va maktab ta'limi tizimida sabrli va uzluksiz huquqiy tarbiya olib borilishi — bu eng sekin, lekin eng barqaror natija beruvchi yo‘nalishdir.

Xulosa qilib aytganda, korrupsiyaga qarshi kurash muvaffaqiyati qabul qilingan hujjatlar soni bilan emas, fuqaroning davlat organiga hech kimga hech narsa bermasdan murojaat qilish imkoniyati bilan o‘lchanadi. Bu imkoniyat qanchalik keng bo‘lsa, taraqqiyot yo‘lidagi to‘siq shunchalik past bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Huntington S. Political Order in Changing Societies. — New Haven: Yale University Press, 1968. — 488 p.
2. Rose-Ackerman S. Corruption: A Study in Political Economy. — New York: Academic Press, 1978. — 258 p.
3. Klitgaard R. Controlling Corruption. — Berkeley: University of California Press, 1988. — 220 p.
4. Mauro P. Corruption and Growth // The Quarterly Journal of Economics. — 1995. — Vol. 110, No. 3. — P. 681–712.
5. Tanzi V., Davoodi H. Corruption, Public Investment, and Growth. IMF Working Paper WP/97/139. — Washington: IMF, 1997. — 23 p.
6. Kaufmann D., Kraay A., Zoido-Lobatón P. Governance Matters. World Bank Policy Research Working Paper No. 2196. — Washington: World Bank, 1999. — 61 p.
7. O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 3-yanvardagi O‘RQ-419-son «Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida»gi Qonuni.
8. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2025. — Berlin, 2026.